

Editorial¹

První číslo Sociowebu v roce 2007 je věnované mimomanželské plodnosti a dalším tématům, které s touto problematikou souvisí. Vydání rozšiřuje článek věnovaný základním údajům mimomanželské plodnosti, který byl publikován na Sociowebu v červnu 2003.

První příspěvek se věnuje podílu dětí narozených mimo manželství v Evropě. Navazuje příspěvek zaměřený na Českou republiku, ve kterém jsou čtenářům přiblíženy základní demografické rozdíly mezi nevdanými a vdanými ženami. Nemanželská plodnost není v České republice geograficky rovnoměrně rozprostřena – základní rozdíly mezi regiony přibližuje článek Gabriely Šamanové. V nedávné době proběhl v Sociologickém ústavu rozsáhlý výzkum matek. V příspěvcích Jany Chaloupkové jsou shrnuta základní zjištění o tom, nakolik jsou manželství nahrazována nesezdanými svazky, a dále informace o tom, kdo jsou otcové dětí narozených mimo manželství a jak se podílejí na péči o své potomky. Sčítání lidu sice neumožňuje zkoumat nemanželskou plodnost, popisuje však složení domácností. I na základě těchto dat je vidět, že ženy v manželství se odlišují od neprovdaných. Poslední část se věnuje podpoře žen s nejmenšími dětmi. Eva Soukupová srovnává mateřskou dovolenou ve vybraných evropských zemích. Na závěr tohoto čísla byla připojena recenze knihy zabývající se problematikou sociální deviace.

Zájemcům o hlubší informace o nemanželské plodnosti doporučujeme následující publikace:

- Hamplová, D. et al. 2006. *Nemanželská plodnost: její rizika a sociální podmínky. Informační bulletin z projektu Sociální a ekonomické charakteristiky mimomanželské plodnosti v České republice po roce 1989*. Praha: Sociologický ústav.
- Hamplová, D. 2006. *Mimomanželská plodnost v České republice po roce 1989: Sociální a ekonomické souvislosti*. Sociologické studie. Praha: Sociologický ústav AV ČR.

- Hamplová, D., P. Šalamounová, G. Šamanová. (eds.) 2006. *Životní cyklus. Sociologické a demografické perspektivy*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.

Přejeme příjemné čtení,

Petra Šalamounová a Gabriela Šamanová

petra.salamounova@soc.cas.cz

gabriela.samanova@soc.cas.cz

Příští číslo Sociowebu se zaměří na problematiku, kterou se zabývá oddělení Lokálních a regionálních studií, zejména na otázku spolupráce v regionech.

«Teorie pro všechny»

»

Mimomanželská plodnost v Evropě

Klíčová slova: mimomanželská plodnost, nesezdaná soužití

Nárůst podílu dětí narozených mimo manželství bývá spojován se změnami reprodukčního chování, které jsou označovány jako druhý demografický přechod. Rozložení nemanželské plodnosti v Evropě ale nekopírují postupně šíření změn. V některých státech, kde začalo docházet k proměně demografického chování již v sedmdesátých letech, tak zůstává podíl nemanželsky narozených relativně nízký a naopak v řadě zemí bývalého socialistického bloku, které se svým demografickým vývojem velmi odlišovaly od zbytku Evropy, se stává rození dětí nevdaným ženám stále běžnější. V současné době jsou hodnoty nemanželské plodnosti nižší než deset procent jen ve třech evropských zemích – v Řecku, v Itálii a v Chorvatsku. Nejvyšší podíly dětí narozených nevdané matce jsou na severu Evropy. V některých státech přesahuje podíl nemanželsky narozených dokonce 50 %, je tedy běžnější, že se dítě narodí do neformálního svazku nebo svobodné matce než manželskému páru. Kromě Islandu, kde má mimomanželská plodnost nejdéletradiční tradici, do této kategorie patří i Estonsko, Švédsko, Norsko a dále území bývalého východního Německa. Za severské státy se řadí ze zemí západní Evropy Francie a Velká Británie, z východoevropských zemí je mimomanželská plodnost větší než 40 % v Bulharsku a Slovinsku. Zajímavý je relativně vysoký podíl dětí narozených

¹ Lednové číslo Sociowebu vzniklo za podpory projektu cíleného výzkumu AV ČR „Sociální a ekonomické charakteristiky mimomanželské plodnosti v České republice po roce 1989“, projekt číslo 1QS700280552.

neprovdané matce v Irsku (téměř třetina porodů). Tuto zemi je možné zařadit mezi státy se silným vlivem katolické církve, ve kterých jsou však zpravidla hodnoty nemanželské plodnosti velmi nízké (např. Polsko, Itálie). Je tedy patrné, že katolická kultura je jen jedním z faktorů, které ovlivňují chování žen v otázce početí a následné legitimizaci dítěte. Významný je především vliv sociální politiky (např. zvýhodňování svobodných matek, uznaná práva partnerů v neformálních svazcích a další), dále i dostupnost rozvodu, rozšířenost moderní antikoncepce a v neposlední řadě určitá tradice, dědicí se po generace.

Další otázkou je, zda se liší země podílem skutečných osamělých matek oproti podílu dětí narozených v neformálním svazku. Základní mezinárodní srovnání je možné čerpat z výzkumu Fertility and Family Survey (FFS), který probíhal během poslední dekády 20 století v řadě evropských zemí. Na základě dat z tohoto výzkumu lze zjednodušeně konstatovat, že v těch státech, kde byla mimomanželská plodnost nejrozšířenější (více než 20 % dětí se ve věkové skupině 25-29 let narodilo nevdaným matkám), se více než polovina nemanželských dětí narodila nesezdaným párům. Naopak tam, kde se většina dětí rodila v manželství, byla v případě, že matka není vdaná, častější varianta, že se jednalo o svobodnou matku v pravém slova smyslu. Od tohoto modelu se na jedné straně odlišovaly státy Beneluxu a Švýcarsko, kde převládaly i mezi dětmi narozenými nevdané matce ty, co od počátku žily s oběma rodiči. Naopak v německy mluvících oblastech (bývalá NDR a NSR, Rakousko) a v Litvě ženy výrazně častěji deklarovaly, že v době prvního porodu žily samy, než by odpovídalo hodnotám nemanželsky narozených dětí.

Petra Šalamounová
petra.salamounova@soc.cas.cz

»

Kdo jsou nevdané matky – údaje z ČSÚ

Klíčová slova: mimomanželská plodnost, demografie

Informace o všech narozených dětech a jejich matkách shromažďuje v České republice především Český statistický úřad. Tyto údaje jsou zpracovávány na základě „hlášení o narození“, které ČSÚ poskytují všechny porodnice. Údaje o otcích existují jen v případě manželů, jinak informace zcela chybí. Česká statistika za mimomanželské děti považuje všechny ty, jejichž matka nebyla v době porodu provdána. Toto se trochu odlišuje od právní praxe, podle které jsou za manželské považovány i ty děti, které se narodily 300 dní od rozvodu nebo úmrtí manžela.

V roce 2004 mělo vdanou matku sedm narozených dětí z deseti. Největší podíl potomků narozených v manželství je u dětí druhého

pořadí. Naopak děti třetího či vyššího pořadí mívají ve více případech matku svobodnou nebo rozvedenou – v České republice je patrně dlouhodobě zažitý model dvoudětné rodiny, další děti si tak častěji pořizují ženy, které žijí s novým partnerem nebo matky, které se svým chováním odlišují od majority a které častěji upřednostňují alternativnější formy rodiny. Nevdané ženy odkládají narození druhého potomka výrazně déle než matky v manželství. Více než pětiletý rozestup mezi sourozenci měly čtyři z deseti vdaných druhorodiček a více než polovina těch matek, které nežily v sezdaném svazku. Každá pátá nevdaná matka rodila druhé dítě za dobu delší než deset let od prvního porodu, u žen v manželství to byla jen každá desátá. Rodinný stav se vždy vztahuje k době narození druhého potomka, u prvního porodu mohla být situace ženy jiná.

Svobodné matky jsou v průměru výrazně mladší než rodičky žijící v manželství nebo ty, které mají dítě až po rozpadu manželství. Nikdy vdaná žena tak v průměru rodí ve 25 letech (bez ohledu na pořadí narozeného dítěte), zatímco průměrný věk matky prvního dítěte (bez ohledu na její rodinný stav) dosahoval přitom v roce 2004 hodnot 26,3 let.

Podíl dětí, jejichž matka žila v době porodu v manželství, výrazně roste s dosaženým vzděláním. V případě dítěte prvního pořadí žilo v manželství 20 % prvorodiček se základním stupněm vzdělání, každá druhá matka s vyučením, sedm z deseti matek s maturitou a 83 % rodiček s nejvyšším stupněm vzdělání.

Typická nevdaná matka je tedy v průměru mladší, má nižší vzdělání a pochází často ze sociálně problematického regionu (viz článek *Mimomanželská plodnost v jednotlivých krajích*).

Petra Šalamounová
petra.salamounova@soc.cas.cz

»

Mimomanželská plodnost v jednotlivých krajích

Klíčová slova: mimomanželská plodnost, regiony

Pro Českou republiku je charakteristické, že existují výrazné rozdíly v podílu dětí narozených mimo manželství mezi regiony. Již v dřívějších dobách nebyl podíl dětí narozených mimo manželství v jednotlivých oblastech rovnoměrně rozložen. Do druhé světové války to byly zejména oblasti s vyšší koncentrací německé menšiny, mezi nimiž byly vstup do manželství a plodnost tradičně méně propojené. - zejména okresy Šumavy a Severní Moravy. Po odsunu německého obyvatelstva došlo k určitým změnám v rozložení okresů podle podílu dětí narozených nevdané matce. Vyšší podíly dětí, jejichž matka neuzavřela před narozením potomka sňatek, se však soustředily zejména do některých oblastí bývalých Sudet, především do příhraničních okresů na severozápadě Čech a na severozápadě Moravy. Nový politický systém

nepřinesl téměř žádné změny v rozložení, výrazně se ale umocnily rozdíly mezi okresy s nejnižší a nejvyšší nemanželskou plodností. Jako hlavní důvody tohoto rozložení bývají zmiňovány anonymita a určitá nezakotvenost místních obyvatel.

V roce 2004 se nejvíc dětí narodilo svobodné matce v Karlovarském a Ústeckém kraji, které se svým vysokým podílem výrazně odlišovaly od všech ostatních oblastí. V prvním z nich dosahoval podíl nemanželských dětí téměř 40 %, druhý region měl hodnotu jen o půl procenta nižší. Na pomyslném třetím místě se umístily kraj Liberecký a Moravskoslezský s hodnotou o deset procentních bodů nižší. Zcela opačné chování se vyskytuje na Vysočině a ve Zlínském kraji. V prvním ze jmenovaných krajů rodí za svobodna necelých 15 % žen, na Zlínsku je podíl jen o něco málo vyšší. Hodnoty mimomanželské plodnosti se ve zbylých krajích pohybují mezi 19–23 %. Rozložení okresů podle podílu rozvedených resp. ovdovělých matek bylo obdobné, jen relativně více matek, které prošly manželstvím již před porodem, bylo zjištěno na Plzeňsku a v jižních Čechách.

Z okresů vyčnívají především Most, Chomutov a Sokolov, zde dokonce převažují děti narozené nevdaným ženám.

Podstatné rozdíly mezi jednotlivými kraji můžeme najít u podílů tzv. náctiletých svobodných matek ze všech svobodných matek. Nejméně náctiletých matek pocházelo z Prahy, kde podíl 15–19letých matek na celkovém počtu všech svobodných matek v roce 2004 činil necelých 10 %. Nejvíce náctiletých svobodných matek pocházelo z Ústeckého kraje (více než 20 %). Následovalo Karlovarsko s podílem zhruba 18 %.

Z dat za jednotlivé kraje vyplývá, že tam, kde je nemanželská plodnost více rozšířena, je více neprovdaných matek i mezi středoškolačkami a vysokoškolačkami. Na Karlovarsku neuzavřela před narozením dítěte sňatek téměř každá čtvrtá žena s vysokoškolským diplomem. Výrazně méně neprovdaných vysokoškolaček zůstávalo na Ústecku, které v pořadí za Karlovarskem následovalo – týká se to zhruba 17 % vysokoškolaček. Více než 90 % žen s nejvyšším stupněm vzdělání se před narozením dítěte vdalo na Vysočině, ve středních Čechách, ve Zlínském kraji a na Pardubicku.

Gabriela Šamanová

Gabriela.Samanova@soc.cas.cz

»

Nárůst mimomanželské plodnosti = nárůst nesezdaných soužití?

Klíčová slova: mimomanželská plodnost, nesezdaná soužití

Prudký nárůst nemanželské plodnosti v České republice v průběhu devadesátých let 20. století je obvykle dáván do souvislosti se

zvyšováním obliby nesezdaných soužití. Často se předpokládá, že děti narozené mimo manželství se rodí do nesezdaných soužití, tj. do svazků, které představují alternativní formu partnerského soužití vůči manželství. Demografické statistiky však neumožňují tato tvrzení potvrdit, protože nesledují to, zda neprovdané matky žily s otcem dítěte nebo zda se jedná o „svobodné matky“ v tradičním smyslu (tj. ženy, které nežijí s otcem svého dítěte). Informace o rodinné situaci neprovdané ženy v době porodu dítěte můžeme získat díky výzkumnému šetření Sociální a ekonomické podmínky mateřství, které realizoval Sociologický ústav AV ČR v roce 2006. V rámci tohoto výzkumu bylo dotazováno 1189 žen, které mají dítě ve věku do deseti let, vybraných na základě kvótního výběru.

Data z tohoto výzkumu dokládají, že současný nárůst mimomanželské plodnosti lze vysvětlit rostoucí oblibou nesezdaných soužití jen částečně. Ukazují, že v druhé polovině 90. let téměř každá druhá neprovdaná žena nežila v době narození svého prvního dítěte ve společné domácnosti s jeho otcem (48 %). S otcem dítětem v době porodu žilo jen 51 % neprovdaných žen.²

Nesezdaná soužití navíc poměrně často představují spíše „manželství na zkoušku“ než úplnou alternativu vůči manželství, přičemž uzavření sňatku se posunuje až na dobu poté, co se páru narodí dítě. Podle dat z našeho výzkumu přibližně třetina dotázaných matek, které byly při porodu prvního dítěte svobodné, uzavřela manželství později. V době sběru dat tohoto výzkumného šetření bylo stále svobodných 69 % žen, které porodily první dítě jako svobodné, 27 % z nich bylo vdaných a 4 % rozvedených nebo ovdovělých. Toto rozložení zachycuje všechny ženy bez ohledu na dobu, která uplynula od narození dítěte do okamžiku, kdy byl prováděn výzkum, která se může pohybovat od 0 do 10 let. Je proto možné, že některé z dotázaných žen manželství ještě v budoucnu uzavřou. Pokud se svobodné matky později vdaly, učinily tak zpravidla do několika let po narození prvního dítěte.³

Na rozdíl od manželství jsou nesezdaná soužití méně stabilní formou partnerského soužití. Srovnáme-li rodinné uspořádání při narození prvního dítěte a současnou situaci (Tabulka 2), zjistíme, že v nesezdaném soužití s otcem dítěte v době výzkumu žila jen třetina žen, které s otcem dítěte žily v době narození dítěte. Ostatní ženy buď s otcem prvního dítěte uzavřely manželství (28 %), nebo v současnosti žijí s jiným partnerem (5 % nesezdaně a 4 % v manželství), popřípadě samy (29 %). Většina žen, které nežily při porodu prvního dítěte s jeho otcem, žijí i nadále samy (73 %), v nesezdaném

² Dopočet do 100 % tvoří ženy, které na otázku, zda žily v době porodu svého prvního dítěte s otcem dítěte, neodpověděly.

³ Více než 65 % svobodných matek, které později vstoupily do manželství, se provdalo do dvou let po narození prvního dítěte, v případě žen, které žily v nesezdaném soužití s otcem dítěte v době narození dítěte, to jsou téměř tři čtvrtiny.

soužití v době výzkumu žilo 8 % z nich a 20% z nich je vdaných.

Skutečnost, že poměrně velká část neprovdaných matek nežila v době porodu s otcem dítěte a že poměrně velký podíl nesezdaných párů s dítětem uzavírá manželství později, ukazuje, že není možné současný nárůst mimomanželské plodnosti jednoduše připisovat rozšiřování nesezdaných soužití jakožto dlouhodobé formy partnerského soužití alternativní k manželství.

Jana Chaloupková
Jana.Chaloupkova@soc.cas.cz

»

Otcové „mimo manželství“

Klíčová slova: mimomanželská plodnost, otcové

Jak ukazujeme na jiném místě tohoto vydání Sociowebu, jen přibližně polovina prvorozených dětí neprovdaných matek se narodila do nesezdaného soužití rodičů. To znamená, že poměrně velký podíl dětí narozených neprovdaným matkám nevyrůstá od narození s oběma rodiči. Některé z žen, které nebyly provdané v době narození dítěte, se později provdaly za otce dítěte nebo začaly žít s jiným partnerem. A naopak některé z žen, které v době porodu žily ať už sezdane či nesezdaně s otcem dítěte, se mohly posléze s otcem dítěte rozvést nebo rozejít. Otevírá se proto otázka, jak se otcové dětí, kteří nežijí s matkou ve společné domácnosti, podílejí na péči o dítě a na jeho materiálním zabezpečení. Přestože ve výzkumném šetření Sociální a ekonomické podmínky mateřství 2006 byly dotazovány pouze ženy, přináší zajímavé informace i o otcích jejich dětí. Zde budeme prezentovat údaje jen o otcích nejstaršího dítěte dotazovaných žen.

Z předchozích analýz demografických dat víme, že neprovdané matky mají nižší vzdělání než vdané. Data z našeho výzkumu potvrzují, že otcové, kteří v době narození dítěte nežili s matkou dítěte, měli nižší vzdělání. V této skupině je výraznější podíl mužů se základním vzděláním a bez maturity, než mezi těmi, kteří žili v manželství nebo v nesezdaném soužití. Na rozdíl od žen se ale v případě mužů neliší struktura vzdělání ženatých a těch, kteří založili rodinu bez oddacího listu.

Pokud neprovdané ženy nežily v době porodu s otcem svého dítěte, je větší pravděpodobnost, že otec dítěte není oficiálně znám – není uveden v jeho rodném listě. Více než čtvrtina žen (26 %), které při porodu prvního dítěte nežily s otcem dítěte, nevedly jméno otce prvního dítěte v rodném listě dítěte.⁴

⁴ V případě druhorozených dětí se snížil podíl otců nežijících s matkou dítěte nezapsaných v rodném listu dítěte na 13 %, ale v případě dětí narozených v třetím pořadí nemělo jméno otce v rodném listě každé třetí dítě

Jak se otcové dětí, kteří nežijí s matkou ve společné domácnosti, podílejí na péči o dítě?

Matky byly v tomto výzkumu rovněž dotazovány, jak se zapojuje otec, se kterým nežijí ve společné domácnosti, do péče o dítě. Liší se v tomto ohledu rozvedení otcové, otcové, kteří dříve žily s matkou svého dítěte v nesezdaném svazku, a otcové, kteří s matkou v době narození dítěte nežili?

První otázka se týká finančního zabezpečení dítěte. Zatímco rozvedení otcové přispívají ve většině případů podle dohody (62 %), otcové, kteří dříve žili v nesezdaném soužití s matkou dítěte přispívají v dohodnuté výši jen v 45 % a ti, kteří nežili s matkou dítěte, v 40 %. Mezi posledně zmiňovanou skupinou otců je největší podíl těch, kteří na dítě vůbec nepřispívají⁵ (37 %) (zatímco u rozvedených 16 % a u dřívějších nesezdaných partnerů 18 %). Zjištění výzkumu rovněž ukazují, že otcové, kteří nežili nikdy s matkou a dítětem, tráví výrazně méně času se svým dítětem (méně často ho navštěvují, méně často s ním sportují, chodí na výlety nebo kulturní akce a méně často pomáhají dítěti s učením) než otcové, kteří žili dříve s matkou dítěte v manželství nebo v nesezdaném svazku. V této kategorii je vůbec největší podíl mužů, kteří se vůbec se svým dítětem nestýkají.

Tato zjištění naznačují, že situace dětí v různých typech neúplných rodin se výrazně odlišuje. Největším rizikům, že otec nebude přispívat na jeho zabezpečení a zapojovat se do jeho výchovy, jsou vystaveny děti, jejichž rodiče spolu nikdy nežili.

Jana Chaloupková
Jana.Chaloupkova@soc.cas.cz

»

Osamělé matky versus faktická manželství v datech Sčítání lidu

Klíčová slova: domácnosti, nesezdaná soužití

Výsledky sčítání lidu, domů a bytů (SLDB) sice neumožňují zkoumat nemanželskou plodnost, dávají však určitou představu o složení českých domácností. Protože dítě vyrůstá v českých podmínkách nejčastěji s matkou, zajímalo nás tedy, jaké je složení domácností žen ve věku 18-34 let, s kterými žije alespoň jedno dítě. Určitou nevýhodou sčítání je, že zachycuje obyvatelstvo na základě trvalého bydliště, takže u části lidí se realita může odlišovat.

Domácnosti byly rozděleny na manželské páry, dvojice v nesezdaných svazcích a matky žijící bez partnera. V tomto případě ale nelze mluvit o nemanželské plodnosti, protože část žen se ocitla sama či v neformálním svazku až po zániku manželství, naopak část svobodných

⁵ Do této skupiny jsou zahrnuti i otcové, kteří již nežijí, popř. o nich nemá žena žádné informace.

žen se do doby sčítání mohla vdát nebo alespoň začít žít s partnerem.

Třetina žen, které žily s jedním dítětem, deklarovala, že žije sama. Nejvíce osamocených matek bylo ve věkové skupině 18-19 let, přes 60 %. S rostoucím věkem rostl podíl žen v manželství. Jen zhruba každá dvacátá žena ve věku 18-34 let s jedním potomkem uvedla soužití s partnerem bez oddacího listu – častěji toto deklarovaly opět ženy v mladším věku. Největší podíl žen žijících v neformálních svazcích bylo v domácnostech s třemi dětmi. Rodiny s třemi dětmi jsou v české společnosti méně obvyklé a zejména tehdy, když byla žena mladší než 25 let. Ženy vychovávající dvě děti žily nejčastěji v manželství – přes 80 % rodin s dvěma dětmi. Jen tři ženy s dvěma dětmi ze sta uvedly, že s partnerem žijí, ale nejsou manželé. 15 % domácností s dvěma dětmi tvořily neúplné rodiny. I v případě matek dvou dětí bylo mezi mladšími ženami více těch, které byly v čele neúplné rodiny a i těch, které bydlely s druhem.

Stejně jako podíly dětí narozených mimo manželství, je i složení domácností velmi závislé na dokončeném vzdělání žen. V manželství žily nejčastěji vysokoškolačky a ženy s maturitou s dvěma dětmi. U žen s jedináčkem bylo mezi matkami s maturitou oproti ženám s vysokoškolským diplomem více těch, které žily samy nebo nebyly za partnera provdány. Chování mezi ženami s nejnižším stupněm vzdělání se zcela odlišovalo od zbylých třech skupin. Jen třetina žen se základním vzděláním s jedním potomkem žila v manželství, mezi těma s dvěma potomky bydlela s manželem přibližně každá druhá. Výrazně více žen se základním vzděláním s dětmi tedy žilo jak samo, tak ve faktickém manželství.

Petra Šalamounová, Ondřej Nývlt
petra.salamounova@soc.cas.cz
nyvlt@gw.czso.cz

»

Finanční podpora v mateřství v evropských zemích

Klíčová slova: mateřská dovolená, pomoc v mateřství

Z mnoha demografických studií vyplývá, že mladým lidem v ČR se rodí méně dětí než původně zamýšleli. V roce 1997 uvedlo v rámci Šetření rodiny a reprodukce celých 60% žen, že by podle vlastního názoru spíše mělo plánovaný počet dětí, kdyby se realizovala pro ně vstřícná prarodinná opatření [Národní koncepce:6]. V kontextu České republiky to znamená zejména v první řadě zvýšení finančního ohodnocení mateřství. Podle sociologických výzkumů totiž česká veřejnost stále upřednostňuje finanční příspěvky před ostatními nástroji podpory rodiny [Kocourková, J. 2004]. Zaměříme se nyní na finanční pomoc v rané fázi mateřství.

Všechny námi sledované evropské země poskytují nastávajícím matkám nějakou formu finanční a právní ochrany. V naprosté většině z

nich existuje institut mateřské dovolené (MD), ke které se váže peněžitý příspěvek. Pouze v případě Švédska a Norska je přesnější hovořit o rodičovské dovolené, protože mateřská dovolená jako taková tu v podstatě neexistuje – zůstat s dítětem doma zde může kterýkoli z rodičů.

Ne vždy je mateřská dovolená poskytována bez výhrad všem matkám nějakým způsobem zapojeným na trhu práce (zaměstnankyním, živnostnicím i ženám nezaměstnaným, hledajícím práci). Ve většině zemí, včetně České republiky, mají nárok na peněžitou pomoc v mateřství (PPM) pouze ty matky, které jsou zaměstnané a/nebo splňují podmínku účasti na relevantním pojištění.

Délka mateřské dovolené a výše finančního příspěvku se napříč Evropou liší. Česká republika patří mezi země s nejdelším obdobím nároku jak na mateřskou dovolenou, tak na peněžitou dávku v mateřství. Nárok na placenou mateřskou dovolenou u nás vzniká po dobu 28 týdnů, což je déle než doporučuje Mezinárodní organizace práce ILO. Podobně dlouhou (ale ne vždy plně placenou) mateřskou dovolenou disponují již jen matky na Slovensku, a za určitých podmínek i ve Francii, na Islandu a ve Velké Británii.

Co se týče výše peněžitě pomoci v mateřství, zvolila Česká republika za základ pro výpočet příspěvku 69 % denního vyměřovacího základu (DVZ). Běžnou praxí evropských zemí je však úhrada podílu mzdy ve výši 90 – 100 %. Přibližně jedna polovina sledovaných zemí volí plnou náhradu předchozí mzdy ženy při relativně kratším období mateřské dovolené (do 18 týdnů). V celoevropském srovnání poskytuje ČR dlouhou MD při jedné z nejnižších náhrad mzdy.

V řadě zemí včetně České republiky je stanoven denní maximální limit, do kterého je příjem při výpočtu příspěvku v mateřství plně započítán či maximální výše poskytovaného příspěvku. Státy, kde existují limity na výši PPM, tj. Česko, Slovensko, Irsko, Nizozemí, Francie, Švýcarsko, Malta, Lotyšsko, Německo a Dánsko, přerozdělují zisky z pojistného ve prospěch nízkopříjmových kategorií a budoucí matky s vysokými průměrnými výdělky jsou v takovýchto zemích více či méně znevýhodňovány. Je ovšem nutné podotknout, že v každé zemi je limit nastaven jinak vysoko. Zatímco například ve Švýcarsku (ženevský kanton) a Nizozemí je maximální výše mzdy, ze které je PPM vypočítávána, rovna zhruba dvojnásobku průměrné měsíční mzdy v zemi, v ČR je to už jen 1,3 průměrné mzdy a na Slovensku dokonce jen jedna průměrná mzda.

Kromě výše zmíněných omezení a limitů vstupuje do hry povinnost zdaňovat PPM či z ní dokonce odvádět pojistné na sociální zabezpečení. Jedinými zeměmi, kde se PPM nedan, ani z ní není třeba odvádět pojistné, jsou ČR, Německo, Litva, Portugalsko, Rakousko, Slovensko, Irsko a Kypr. V těchto zemích fluktuuje podíl náhrady předchozí mzdy mezi 70 % (Irsko) a plnou výší (Německo, Portugalsko, Litva, Rakousko). Jen velmi zřídka se délka MD a procentní náhrada mzdy snoubí tak, aby obě

tyto charakteristiky dosahovaly vysokých hodnot. Zpravidla platí, že delší mateřská dovolená znamená nižší náhradu ušlé mzdy.

Na PPM a MD je z finančního hlediska možno nazírat v podstatě ze dvou základních úhlů pohledu. Prvním je podíl z ušlé měsíční mzdy, který je matce v průběhu MD nahrazován, druhým je celkový objem peněz, který matka dostane za celou MD. Výše nahrazovaného podílu předchozí mzdy je důležitá zejména pro ty matky, které nechtějí nebo nemohou zůstat s dítětem doma dlouho a nemohou si dovolit výrazné snížení příjmu. Celkový vyplacený obnos peněz je významný z pohledu státního rozpočtu a víc pravděpodobně zajímá ty matky, které upřednostňují delší MD.

Podíváme-li se na MD z prvního úhlu pohledu (tj. procentuální výše náhrady ušlé mzdy se zohledněním všech limitů a daní, za předpokladu, že mzda dosahuje výše průměrné hrubé mzdy v zemi), v čele pomyslného žebříčku najdeme Litvu a Portugalsko, kde je předchozí příjem hrazen v plné výši, a na opačném konci Maltu, Velkou Británii a Irsko, kde náhradový podíl nedosahuje ani 50%. Půjde-li nám o celkovou hodnotu peněz vyplacených v průběhu MD a opomineme-li Švédsko a Norsko, jejichž MD není mateřskou dovolenou v pravém slova smyslu, zjistíme, že bezkonkurenčně nejvíce peněz je na PPM vypláceno v České republice (4,11 průměrné hrubé mzdy). Následují Portugalsko (3,93) a Estonsko (3,73), žebříček opět uzavírají Malta, Velká Británie a Irsko.

Je nesnadné obecně říci, který stát vyplácí nejtědřejší dávky v mateřství. Jednou z možností je pokusit se zkombinovat oba výše zmíněné úhly pohledu a vypočítat jakýsi průměrný skór štedrosti (průměrnou směrodatnou odchylku) v závislosti na umístění v žebříčku zemí za každou z charakteristik (tj. výše náhrady ušlé mzdy a celkové hodnotě vyplaceného příspěvku). Vypočtením této průměrné směrodatné odchylky zjistíme, že kromě Švédska a Norska, jejichž výborné umístění je způsobeno extrémně dlouhou mateřsko-rodčovskou dovolenou, se obě dvě charakteristiky nejlépe snoubí v Portugalsku, Litvě a Estonsku. Nad průměrem se dále nachází i Španělsko, Lucembursko, poslední pobaltská země Lotyšsko, Česká republika a Kypr. Následuje rozsáhlá skupina zemí pohybující se okolo průměru a nakonec země výrazně podprůměrné v obou ohledech, totiž Malta, Velká Británie, Irsko a Nizozemí.

Celkově můžeme konstatovat, že finančně nejpříznivější systém mateřské dovolené a dávek v mateřství najdeme v Pobaltí, Portugalsku, Francii (za předpokladu, že žena čeká již třetí dítě) a přes nízký podíl náhrady předchozího platu také v ČR. Poměrně překvapivé je nepříliš lichotivé umístění Nizozemí, Německa a Belgie, které jsou zpravidla považovány za státy s vysoce solidární prorodinnou politikou. Neočekávaná je také poměrně nízká úroveň PPM v tradičně prorodinném Polsku. Vysvětlením může být ovšem právě zdejší silná role a autonomie

rodiny, důraz na její tradiční uspořádání a z toho vyplývající relativní nezávislost (alespoň proklamovaná) rodiny na sociální podpoře poskytované státem.

Můžeme uzavřít, že Česká republika se ve sféře finanční podpory vyplácené během mateřské dovolené řadí k nejvelkorysejším zemím. Výši procentní náhrady ušlé mzdy a délkou MD se podobáme Slovensku, Maďarsku a Francii (při narození třetího a dalšího dítěte). Více než kterákoli jiná země se celkovým obnosem peněz vyplacených v rámci mateřské dovolené blížíme k rodině štědrým skandinávským zemím, jako jsou Švédsko a Norsko, tedy zemím sociálně-demokratického typu [Esping-Andersen 1990], kde ovšem mluvíme spíše o rodičovské dovolené. Takovýto výsledek je zcela jistě pozitivní, nicméně poskytuje jen jeden úhel pohledu.

Kompenzace předchozího platu skrze peněžitou pomoc v mateřství dosahuje v ČR pouze 69% a existuje zde i horní limit vyplácené částky ve výši 419 Kč denně. Ačkoliv je peněžitá pomoc v mateřství dávkou nemocenského pojištění konstruovanou se záměrem zmírnit příjmový pokles zaměstnankyně (takže ženy s různou výší platu dostávají na mateřské dovolené různý příjem), stanovení maximální denní hranice peněžité pomoci ve svém důsledku tento záměr oslabuje. Lze říci, že taková konstrukce dávky postihuje jak mladé ženy s malými nástupními platy, tak ženy s vysokými příjmy, u nichž dojde v období porodu dítěte k zásadnímu poklesu příjmu.

V případě osamělých matek nebo v případě porodu více dětí platí prodloužená doba poskytování dávky, nicméně její denní výše zůstává stejná, takže to jsou právě neúplné rodiny s matkami samoživitelkami v čele, které se často v období výchovy malých dětí dostávají kvůli absenci druhého příjmu v rodině do závislosti na systému sociální pomoci.

Mateřská dovolená v ČR je svou délkou a štedrostí v Evropě ojedinělá, ale prospělo by, kdyby byla po vzoru skandinávských zemí více flexibilní. Ve většině evropských zemí je možné lépe kombinovat péči o dítě předškolního věku se zaměstnáním, rodičům jsou dány různé varianty uspořádání pracovního a rodinného života. Inspirující je především možnost volby mezi kratším obdobím mateřské (mateřsko-rodčovské) dovolené a vyšší měsíční finanční podporou či delší dovolenou na úrovni nižšího měsíčního příspěvku, možnost odložit část dovolené do vyššího věku dítěte a rozdělit dovolenou mezi rodiče.

Eva Soukupová
eva.soukupova@soc.cas.cz

Použitá literatura a zdroje:

- Esping-Andersen, G. 1990. *The Three Worlds of Welfare Capitalism*. Cambridge: Polity Press.
- Eurostat. 2005. *Social protection in the European Union*. Dostupné z WWW: http://epp.eurostat.ec.eu.int/cache/ITY_OFFPUB/KS-NK-05-014/EN/KS-NK-05-014-EN.PDF

Kocourková, J. 2004. „Problémy rodinné politiky v České republice.“ Příspěvek přednesený na konferenci SPRSV v Pardubicích. Dostupný na WWW:
<http://www.planovanirodiny.cz/view.php?cisloclanku=2006010624>

MISSOC. 2004. *Social protection in the Member States of the European Union, of the European Economic Area and in Switzerland – Situation on 1 May 2004.* Evropská komise – DG Employment, Social Affairs and Equal Opportunities. Dostupný z WWW:
http://europa.eu.int/comm/employment_social/social_protection/missoc_tables_en.htm

MPSV. 2005. *Národní koncepce rodinné politiky* (online). Praha: MPSV. Dostupný z WWW:
http://www.mpsv.cz/files/clanky/2125/koncepce_rodina.pdf

OECD. 2005. *Personal income tax - Single individual without children at the income level of the average production worker.* OECD. Dostupný z WWW:
<http://www.oecd.org/dataoecd/12/53/3474411.xls>

OECD. 2005. *Taxing Wages 2003-2004, selected charts and tables.* OECD. (cit. 2005-11-24). Dostupný z WWW:
<http://www.oecd.org/dataoecd/33/28/34545117.pdf>

Matějková, B., J. Palonciová. 2004. *Rodinná politika ve vybraných evropských zemích II.* Praha: VÚPSV.

»

Recenze: Sociální patológia pre sociálnych pracovníkov a pedagógov

Hroncová, J., Kraus, B. *Sociálna patológia pre sociálnych pracovníkov a pedagógov.* 1.vyd., Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela, 2006. ISBN 80-8083-223-4

Klíčová slova: Sociální deviace, učebnice, prevence

Problematika sociálních deviací je v současné společnosti diskutovaným problémem. Na českém trhu však chyběla učebnice, která by tuto problematiku komplexně postihovala. V dřívějších publikacích byly vždy výseky z jednotlivých problémů, popřípadě byly zaměřeny jinými směry. Sociálně patologické jevy jsou v českých školách častým jevem. Učebnice se po úvodu, ve kterém jsou popsány přístupy v ČR a SR k sociálně patologickým jevům, věnuje dále jednotlivým teoriím sociálních deviací. V dalších částech jsou rozebrána jednotlivá témata.

Práce je dílem kolektivu autorů. Hlavními autory jsou Prof. PhDr. Jolana Hroncová, PhD. z pedagogické fakulty Univerzity v Banské Bystrici a Prof. PhDr. Blahoslav Kraus, CSc. Vedoucí Katedry sociální patologie a sociologie Univerzity Hradec Králové.

Problematika kriminality je brána v opoře o ministerské výnosy – tj. Strategie prevence sociálně patologických jevů. Dále specifikuje jednotlivé druhy kriminality včetně problematiky kriminality romské mládeže. Popisuje strukturu probační a mediační služby včetně vývojových tendencí v obou blízkých státech.

Druhým důležitým okruhem je problematika drogových závislostí. V učebnici najdeme různé typy dělení drog dle autorů, včetně programů preventivních a opatření států v dané problematice. Dalším blízkým tématem k drogovým závislostem je otázka závislosti na hře – patologického hráčství (gamblerství) včetně rozpracovaných otázek prevence této problematiky.

Třetím okruhem, o který se učebnice opírá je problematika sekt – kultové závislosti. Najdeme zde rozdělení sekt, kasuistiky případů včetně popisu náboru člena do sekty a aspektů prevence závislosti na sektě. Zvláštní část je věnována morálním aspektům expanze kultů a sekt v současné společnosti.

Čtvrtým okruhem zájmu učebnice je problematika sebevražd. Všírá si etiologie nárůstu sebevražd v našem prostředí. Je zde podrobné dělení sebevražd včetně vývojových tendencí a velmi problematické otázky prevence.

Část učebnice je nazvána sociální deviace ve školním prostředí. Najdeme zde podrobně rozpracovanou problematiku šikany, včetně její prevence, záškoláctví a jeho příčinnosti, krádeží ve školním prostředí a prevence, kterou může škola zastávat.

Šestou část učebnice tvoří problematika otázka problémů, které se týkají dětí. Zjednodušeně by se mohlo napsat, že popisuje problematiku syndromu CAN. Není to tak úplně pravda, protože problematika je chápána širě. Nezaměřuje se „ pouze“ na syndrom CAN, ale řeší i problematiku rizikových subkultur, které ovlivňují mládež a jichž součástí mládež často je.

Sedmou částí je problematika nežádoucích a negativních společenských jevů a úlohy sociální práce a sociální pedagogiky v prevenci a jejich řešení. Patří k nim chudoba a bída, nezaměstnanost, bezdomovectví, populační nerovnováha a extremismus.

Každá z těchto kategorií je podrobně rozpracována z pohledu typologií a v celé práci je u všech kapitol věnován zvláštní aspekt problematiky prevence.

Václav Bělík
vaclav.belik@seznam.cz

»

« Vydává Sociologický ústav AV ČR, v.v.i., dne 1. 1. 2007 » « Šéfredaktorka: Marta Kolářová »
« Redakční rada: Daniel Čermák, Iva Chludilová, Yana Leontiyeva, Hana Maříková, Lukáš Novotný, Petra Rakušanová, Natalie Simonová, Petr Sunega, Petra Šalamounová » « Technická redaktorka: Anna Gabrielová »
« Adresa: SOCIOweb, Sociologický ústav AV ČR, v.v.i., Jilská 1, 110 00 Praha 1, tel./fax: +420 222 221 662, e-mail: socioweb@soc.cas.cz » « ISSN 1214-1720 »

« © Sociologický ústav AV ČR, v.v.i., Praha »